

JIZZAX VILOYATI G'ALLAOROL TUMANI AHOLISINING ETNOGRAFIK URF-ODAT VA MAROSIMLARI TARIXIDAN

Pardayev Ahrorqul Hasanovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti dotsenti, t.f.n.,

Primqulova Dinora Sayfiddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Vatanimiz qadim o'tmishi madaniyati o'z o'rniga ega bo'lgan Jizzax viloyati G'allaorol tumanining chekka-chekka qishloqlarida bugungi kunda ham o'tkazilib kelinayotgan qadimiy urf-odat va an'analarimiz ularda amalga oshirilayotgan marosimlarimiz haqida fikr yuritiladi. Maqolada nikoh to'yi, sunnat to'yi, milliy o'yinlarimiz, baxshichilik san'atida kuyga solinadigan dostonlarimizga alohida o'rin berilgan va to'y marosimlarimizdagi isrofchilik, dabdababozlikning oldini olish haqida mualliflar tomonidan atroflicha fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Jizzax viloyati, G'allaorol tumani, Navro'z, lola sayli, urf-odat, yor-yor, doston, alla, etnolog, to'y-marosim, arqon, sovchi, beshik, kurash, ko'pkari.

Jizzax viloyatining janubi-g'arbiy qismida joylashgan, obod va go'zal maskan hisoblanuvchi G'allaorol tumani 1926-yil 29-sentabrda tashkil etilgan va 1931-yilgacha Yangiqo'rg'on tumani deb atalgan. Shimolidan Forish, sharqdan Jizzax, janubidan Baxmal tumani, janubi-g'arb va g'arbdan Samarqand viloyati bilan chegaradosh bo'lgan bu tuman maydoni 2,0 ming km² teng. Tuman aholisining milliy etnik tarkibiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tumanda 2017-yil ma'lumotiga ko'ra, asosan o'zbeklar (154 572 nafar), ruslar (234 nafar), tatarlar (460 nafar), qirg'izlar (83 nafar), qozoqlar (65 nafar), tojiklar (49 nafar) va boshqalar (108 nafar)ni tashkil qiladi[6]. Hududi qir- adir, tog'oldi va tog'lardan iborat bo'lganligi bois, tabiiy resurslarga boy, iqlimi bahavo, nabotot va hayvonot olami rang- barang, tuprog'i unumdor, eng muhimi xalqi zahmatkash va sahovatli, tadbirkor va hunarmand. Tumanning markaziy va g'arbiy qismi tekislik, shimoliy va shimoli-g'arbiy qismi qir, baland adir va tog'lardan iborat. Shimoldan Murota tizmalari, sharqdan Morguzar tog'i bilan o'ralgan. Tuman iqtisodiyotining barcha sohalarida - sanoat, kichik sanoat, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, qishloq xo'jaligi, qurilish, transportda ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirilmoqda[4].

Maqolaning asosiy manbasini dala etnografik materiallari tashkil etadi. Dala etnografik materiallari suhbat va shaxsiy kuzatish asosida to'planadi. Suhbat jarayonida ko'proq an'analarimizni yaxshi tushungan nuroniy otaxonlarimiz, yuz bilan yuzlashayotgan momolarimiz bergan ma'lumotlarlandan foydalanildi.

Milliy o'yinlarimizning to'y marosimlarimizning o'tkazilishining ham o'z tarixi va voqeligi bor desak mubolag'a bo'lmaydi. Bugungi kunda G'allaorol tumanida shunday milliy qadriyatlarimiz saqlanib qolgan. Bu milliy qadriyatlarimiz

nafaqat G'allaorol, balki butun yurtimizda ma'lum va mashhur. Bulardan "Ko'pkari", "Kurash", "Happak", "Besh tosh", "Oq terakmi ko'k terak", "Bekinmachoq", "Chillak", "Arqon tortish" kabi o'yinlar, ko'p qadimiy o'yinlar, chaqaloqning tug'ilishi bilan bog'liq "Chilla" va "Chilla qochdi", yosh kelin-kuyov to'yi bilan bog'liq unashtiruv marosimlar, "Fotiha", "Boqon", "Shox Iloq", "Oyoq bosdi", "Joy ag'darar", "Un elash" va boshqa urf-odatlar hali hanuz Jizzax viloyati G'allaorol tumanida saqlanib qolgan[3]. Eng quvonarli tomoni shundaki, oilaviy marosim, to'y tadbirlarda yangragan qo'shiq, yor-yor, o'lan, kelin-salomlar xalq poetik ijodining mumtoz namunalari bo'lib qolib, shu bugungi kungacha yetib kelgan.

To'y marosimlari

Barcha tarixiy bosqichlarda to'yning asosiy negizi diniy nikoh o'qitish hisoblangan. Sho'ro hukumatining taqiqlariga qaramasdan, bu marosim doim imijida o'tkazilib kelingan. XX asrning 20- yillarida majburiy nikoh unsuri sifatida ZAGS-(FHDYo)dan qayd ettirish, keyinchalik nikoh uylarida ZAGS-dan o'tish joriy etilgan. XX asrning 80- yillarida esa Jizzax viloyati shu jumladan G'allaorol tumanida ham ZAGS dan o'tish nikoh to'yining o'zida ham o'tkazila boshlandi, ayni vaqtda diniy nikoh ham o'qitilmoqda[3].

Qadimdan meros bo'lib kelayotgan to'y marosimlar islomgacha va islomdan keyingi udum, marosimlar bilan qorishib ketgan. Islomiyatdan avval ular magik xarakterga ega bo'lgan. Jumladan, yoshlarini yomon ko'zdan va balo- qazolardan asrash uchun gulxan atrofida aylantirishadi, boshlari uzra katta yoping'ich tutishadi. Bundan maqsad ikki yoshning farovon turmush kechirishlarini (yoshlarga shirinlik va tangalar sochiladi), serfarzand, uvali-juvali bo'lishlarini (bolalarni tizzaga o'tqazishadi, pishgan tuxum bilan mehmon qilishadi) ta'minlashi lozim.

Kelin tushadigan xonadonga chimildiq osib, baxtli va serfarzand bo'lsin deya chimildiqqa bir juft taxta qoshiq, novot osib qo'yiladi. Nikoh to'yi marosimlarini boshlab beruvchi dastlabki marosim sovchilik hisoblanadi. Sovchilar to'g'risidagi ilk ma'lumotlarni VII-VIII asrlarga oid O'rxun-Enasoy bitiklarida uchratamiz. Buyuk davlat arbobi Tunyuquq(VII asr) bitikdoshida "sov" kalimasi sab-so'z gap ma'nosida ishlatilgan. Demak, bunday yangi oilani paydo bo'lishidagi sovchilik udumi uzoq o'tmishda shakllanganligiga guvoh bo'lamiz. G'allaorol tumanida "Ko'rpa qavish", "Maslahat oshi", "Sabzi to'g'rar", "mol yoyar" va boshqa udumlarni xuddi ilgariidek, qarindoshlar, qo'shnilar davrasida o'tkazish an'anasi hanuzgacha saqlanib qolgan[3]. Shu bilan birga bu udumlarga bir qancha yangiliklar kirib kelgan, xususan to'y tantanalarida ayollar va erkaklar birga qatnashadi, to'yga professional artistlar taklif etiladigan bo'ldi.

Yaqin yillardan boshlab G'allaorolda to'ylar ilk marotaba restoran va kafelarda o'tkazila boshlandi. Kelin va kuyov liboslari ham o'zgarib, kelinning qalin ro'moli o'rnini zamonaviy moda asosida fata egalladi, biroq kuyov kiyimida milliy chopon va salla saqlanib qoldi. To'yga taklif qilinadiganlar tarkibi ham o'zgarib, unda qarindoshlar, mahalla, qo'ni-qo'shnilar qatorida hamkasb va birga o'qiydiganlar ishtirok etadigan bo'ldi. O'tgan asrning 70- 80- yillarda shaharning yodgorlik o'rnatilgan joylariga gul qo'yish, suratga tushish, video tasmaga olish, kelin-

kuyovning bir-biriga uzuk taqish an'analari kirib keldi. Nikoh to'yining so'nggi bosqichi kelinning yangi oilaga kirib kelishi, qarindoshlar bilan tanishishi, "kelin salom", "bet ochar", "quda chaqiriq" bilan yakunlanadi[1].

XX asrning oxirlarida to'y- marosimlarining ko'p chiqimlilikligi sabab Jizzax viloyati, shu jumladan G'allaorol tumanida ham challar va quda chaqiriq qo'shib o'tkaziladigan bo'ldi. Bola tug'ilishi bilan bog'liq marosimlarga azon, aqiqa to'yi, soch (kokil) to'yi, beshik to'yi, o'g'il to'yi, muchal to'yi kabi rasm-rusumlar kiradi. Bu marosimlarda ko'plab an'analar saqlanib qolgan. Allohga shukronalik belgisi sifatida farzand tug'ilganidan keyin 20 kun ichida qilinadigan aqiqa to'yi, chaqaloqqa azon aytish va chilla saqlash ham o'tkaziladi.

Beshik to'yi ayollarning o'ziga xos bayrami hisoblanib, chaqaloqning buvisi(ona tomonidan) shu kuni uni beshikka belashadi. Bu tadbir odatda, turli magik marosimlar bajarish yo'li bilan o'tkaziladi. Go'yoki, bu marosim yordamida chaqaloqni yovuz ruhlardan haydaydi. An'anaviy udumga ko'ra chaqaloqni beshikka yotqizish va isiriq tutatishga rioya qilinadi. Go'dakning birinchi qadamini qo'yishi, birinchi tishining chiqishi va sochining birinchi marta olinishi (soch to'yi) munosabati bilan muayyan marosimlar bajariladi[1].

XX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran bolaning tug'ilgan kunini nishonlash marosimi keng tarqaldi. Insonning 50, 60, 70, 80 yoshlik yubileyini o'tkazish ommaviylashdi. G'allaorolliklarning oilaviy marosimlari ichida avvalgidek eng katta to'y marosimi o'g'il to'yi hisoblanadi. Sovet tuzumida ushbu marosimni qanchalik yo'qotishga harakat qilinganligiga qaramay, barcha oilalarda yashirin ravishda yoxud qandaydir marosimlarga (bobosining yubileyi, tug'ilgan kun va boshqalarga) qo'shilgan holda o'tkazib kelingan. Ayrim joylarda o'g'il to'yi 4-5 kun davom etadi[2]. XX asrning 70-80- yillarida barcha turdagi to'y marosimlarini o'tkazish G'allaorol aholisining ma'lum qatlami tomonidan ortiqcha dabdaba va isrofgarchilikka yol qo'yilishi bilan ajralib turadi. Badavlat oilalar to'y marosimlarni o'tkazishda o'zlarining moddiy imkoniyatlarini boshqalarga ko'z- ko'z qilish, jamiyatdagi obro'- e'tiborlarini mustahkamlash yo'lida foydalangan. Bularning barchasi aholining qolgan qatlamida norozilikni keltirib chiqargan. Davlat va jamoatchilik, mahalla ahli tomonidan ushbu tendensiya qoralanib, an'anaviy marosim mazmun mohiyatiga ko'pincha zid hisoblangan isrofgarchilik, dabdababozlikka chek qo'yish to'g'risida chora ko'rildi. XX asrning oxiridan boshlab G'allaorolda aqiqa, beshik to'yi va o'gil to'yi yagona tadbirga birlashtirilib, iqtisod qilingan pullarga onalar ro'zg'or buyumlarini olishgan.

Diniy marosimlar

Dafn hamda ta'ziya marosimlaridagi diniy an'analar (janoza va boshqalar) sovet hukumatining taqiqlariga qaramay aholi tomonidan o'tkazib kelingan, chunki nafaqat G'allaorol, balki butun Respublika aholisining bu marosimlarga nisbatan e'tiqodi kuchli bo'lgan. Dinga qarshi kurash aholining e'tiqodini sindira olmadi. Ularning yashirin tarzda o'tkazilishi dafn marosimlarining shaklan o'zgarishiga olib keldi xolos. XX asr 80-90- yillarida G'allaorol aholisi tomonidan dafn-xotirlash marosimlarida uchi, yettisi, yigirmasi, qirqi yili, hayitlarni o'tkazish keng tarqaldi[5].

XX 90-yillarining 2- yarmida aholining o'z xohish- irodalariga ko'ra ayrim urf-odatlar qisqardi va ayrimlari birlashtirildi. G'allaoroldagi dafn marosimlarining birinchi oyidagi va yil marosimlari o'rniga ehson sifatida marosim otkaziladigan bo'ldi. G'allaorolliklar ilgariidek o'tganlarni ramazon va qurbon hayiti kunlari hamda birinchi qor (qor yog'di) va birinchi gul ochilgan vaqtda (gul) oilalari davrasida xotirlashadi va ramazon oyida iftorlik qilishadi.

Ommaviy marosimlar

Jamoaviy bayramlarda har bir oila faol ishtirok etadi. Bayramlar ichida eng ommaviylashgani Navro'z bayrami hisoblanib, bu kuni sumalak, halim, chalpax kabi marosimlar o'tkazilib, bayram uyushtiriladi, bemorlar va qariyalar holidan xabar olinadi. Navro'zning shakllanish davri eng qadimgi zamonlardan zardushtiylikning paydo bo'lishigacha davom etgan asrlarni o'z ichiga olgan ekan. Qadim-qadimdan Navro'z xolis niyatli kishilarning sevimli ayyomi bo'lib kelgan. O'sha kunlarda hatto urush-janjallar to'xtagan, gina-qudratlar kechirilib yuborilgan. G'allaorolda to'ylar ko'pkarisiz, kurashsiz o'tmaydi. G'allaorolning ba'zi bir hududlarida to'ylar shahardagidek taklifnoma yoki to'y xati orqali emas, baland, shirali ovoz sohibi "falonchilikiga" ertaga to'yga deya aytgan baralla chaqiruvdan boshlanadi.

G'allaorol tumanida jumladan Jizzax viloyatida ham boshqa viloyatlarda deyarli uchramaydigan urf- odat mavjud: ya'ni qaynonalar kelin bilan ko'rishish uchun yuziga oq ro'mol yopilgan kelin oldiga pinjiga non qistirib keladi va indamaygina salomlashadi. Mazkur udum qaynona- kelin tinch yashashsin degan maqsadda qilinarkan. Jizzax viloyatidagi "Gashtak" ansambli tayyorlagan nikoh to'yi bilan bog'liq "To'qqiz to'y" udumi qadimiy ma'naviy qadriyatlar silsilasi bo'lmish mehr-muruvvatni tarannum etuvchi an'ana va marosimlarimizni saqlab qolishida o'z hissalarini qo'shganliklari bilan qadrlidir[3]. G'allaorol tumanida boshqa yerlarda uchramaydigan bir urf- odat mavjud ya'ni azaga tashrif buyurganlarga sovg'a tarqatish marosimi. Bu marosim shariatga mos kelmaydi hamda bunday urf- odatlar judolik dardini totgan odamlarning dilini qaqshatadi. Bu haqda islomshunos olim Abdunosir Bobomirzayev "Oila davrasida" gazetasida aytib o'tdi. Materialda aytilishicha, G'allaorolning ayrim hududlarida hanuzgacha azaga kelganlarga qiyiqchalar, joynamozlar, pul tarqatish, qo'y so'yish va dasturxon yozish odatlar saqlanib kelmoqda. G'allaorol tumanining ko'plab hududlarida bunday tadbirlarda ayollarga bittadan piyola tortiq qilinarkan.

So'nggi yillarda xalqimizning uzoq yillik qadriyatlar va an'analarini o'zida aks ettirgan to'ylar, oilaviy tantanalar, maraka va marosimlar o'tkazishda shuhratparastlik, o'zini ko'z-ko'z qilish, boshqalarning ijtimoiy ahvolini inobatga olmaslik, isrofgarchilik, xalqimizning urf- odatlari va an'analarini mensimaslik, kabi illatlar ko'zga tashlanmoqda. "Charlar", "aqiqa", "muchal to'yi", "qiz majlisi", "kuyov chaqiriq" "hayitda kelin ko'rish" kabi marosimlar aholi tomonidan ortiqcha deb baholanmoqda. Biroq bunday marosimni tashkil etayotgan shaxslarda tadbirlarni obro'lroq joyda o'tkazishga, o'zining yutuqlarini ko'z- ko'z qilishga, moddiy mavqei bilan maqtanishga intilish kuchaymoqda. Prezidentimizning 2019- yil 14- sentabrda to'y hashamlar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlarni, marhumlarning

xotiralariga bag'ishlangan tadbirlarni o'tkazishni tartibga solishga bag'ishlangan farmoni xalqimizning turli marosimlar, urf- odatlarini bozor iqtisodiyot talablari sharoitidan kelib chiqib, ixcham o'tkazilishiga dasturilamal bo'lib xizmat qiladi[6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Qadim tariximizdan yillar davomida shakllangan urf- odat, marosim, an'analarimiz, adabiyot, san'at muallaq holda, o'zga xalqlardan yashirincha paydo bolib, rivojlanmagan. Aksincha, biz bilan qadimdan yonma-yon jon qo'shni sifatida hayot kechirib kelayotgan qardosh qozoq, qirg'iz, turkman, tojik va ozarbayjon xalqlarining bevosita ishtiroki, hamrohligida yaralgan, taraqqiy topgan, hatto jahonning ko'plab boshqa xalqlari vakillarining ham bu qadimiy madaniyatning taraqqiy topishida muayyan hissasi mavjud. Biz bugungi ko'zimiz bilan ko'rayotgan urf-odat, an'ana va marosimlarimizning barchasi o'zining qadimiy, boy tarixiga egadir. Shunday ekan, ajdodlarimiz tomonidan qaysidir ma'noda yaratilgan yoki keyinchalik aholisi orasida paydo bo'lgan turli urf-odatlar, marosimlar mamlakatimiz madaniyati rang-barangligidan guvohlik beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Davlatov S. "An'ana va marosim". Toshkent. "Fan". 2009. 16-39-b.
2. Haydarov H. Jizzax. Toshkent. "O'zbekiston". 1989. 59-63-b.
3. Qoraboyev U. "O'zbekiston bayramlari" Toshkent. "O'qituvchi". 1991. 24-31-b.
4. Xoldorova.G. "G'allaorol tumani geografiyasi". Toshkent. 2007. 6-29-b.
5. www.eferit.com. internet sayti.
6. www.ziyo.edu.uz. internet sayti.